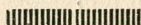

Графиня Муравйова мовчки вийшла з класи. Ноель схвилювалась і коверт вислизнув їй з руки. З нього випав листок твердого картону, із золотим обрізом. На ньому був напис: *A la Castillane exilée.* (Кастилійці на вигнанню). І підпис — тільки хресн е наймення...

Володимир Залозецький

В. ЛИПІНСЬКИЙ ЯК ІСТОРИК

Змалювати кількома рисами силуету Липинського як історика — річ дуже приваблива, але не легка. Трудність саме в тому, що Липинського як історика можна відчутти тільки у зв'язку з цілістю його завершеної індивідуальності та повнотою його особистості. І тут нагадуються слова Момзена: „Як мистець все може малювати, тільки не досконалу красу, так і історик повинен, — коли раз на тисячу літ зустрічає досконале, — про це хіба тільки мовчати“.

Зрозуміє це кожний, хто читав „Україну на переломі“, — не переборщимо, коли скажемо — цей архитвір української новітньої історіографії, що переминається під руками мистця-історика в могутню епопею української новітньої історії. Тут усе таке безпосереднє і так приковує до себе читача й формою й змістом, що всяке холодне міркування та аналіза, це наче обниження вартості та профанація цього мистецького твору.

Якраз одна з найважливіших рис історичних творів Липинського, що відразу впадає увічі, це чисто мистецька безпосередність у відтворенню історичних подій. Твердимо — мистецька безпосередність, бо власне воно споріднює творчість Липинського з найвизначнішими всесвітніми мистецькими творами. В тому чисто мистецькому переживанні епопеї української новітньої історії в „Україні на переломі“ якраз увесь привабливий чар того твору.

Могутньою уявою відтворені тут історичні постаті, ці неугнуті в своїй твердості та непохитності провідники, що поривають нас сміливістю задумів та ризиком життя, коли йде про останні ставки.

Вміти оцінити велич тих людських починів, спертих на сильній вірі в ідею та упадок тих діл, спричинений малістю й нікчемністю епігонів, воскресити з проникливістю психолога мертві постаті й поставити їх на суд історії, зобразити їх чини на тлі розбурханих та грізних хвиль української масової стихії — все те виявляє неабиякого мистця.

Але те мистецьке змалювання бурхливих часів на Україні далеко не вичерпує значіння цього твору. Великий історик виступає тут у цілій своїй повноті.

Спробуймо схарактеризувати Липинського як історика.

Всі історичні твори Липинського творять одну, замкнену

в собі цілість. Липинський не є істориком принагідних тем; його притягають тільки деякі історичні явища. Центр його зацікавлення, це державні змагання козаччини. Досліди над ними починає він монументальною книгою „Z dziejów Ukrainy“, вид. 1912 р. В ній уміщені дві основні праці, саме про „Станислава Михайла Кричевського“ (з історії боротьби української шляхти в рядах повстанців за проводом Богдана Хмельницького) і „Два моменти з історії пореволюційної України“, що відносяться до історії Хмельниччини. Ту саму добу досліджують монографічні нариси про „Данила Братковського, суспільного діяча й письменника XVII. стол. (1909 р.), про „Генерала артилерії в. кн. Руського“ Степана Немирича та про „Армянський соймик в Кисліні“. Врешті „Україна на переломі“ — доповнений переклад „Двох моментів з історії пореволюційної України“, що появилися вперше в книзі „Z dziejów Ukrainy“. „Церква і релігія в історії України“ займається духово-релігійним життям України передовсім в часі козацьких повстань.

Глибоке зацікавлення В. Липинського історією козаччини це не випадкове явище. Його джерело в тому, що Липинський є представником клясичної історіографії, т. зн. на перше місце видвигає політично-державні моменти — отже є істориком політичних подій. Державні змагання, т. зн. найбільші зусилля найактивніших верств, щоб досягнути матеріяльні та духові здобутки в державних формах даної нації — це тема його історичних праць.

В першу чергу є він історик державних верств та їх державних змагань і тому якраз козаччина як носій українських державних починів і української державної думки приковує найбільше його увагу. В протилежності до старої народовецько-романтичної української історіографії, що тими питаннями мало цікавилася, доказує Липинський на основі великого перестудіюваного ним архівального матеріялу, що в списках реєстрового козацького війська (з 1649 р.) було на 40.000 реєстрових 1.500 представників родовой старо-руської, частинно спольонізованої, а частинно вже покочаченої шляхти автохтонного походження з невеликим процентом (7 проц.) шляхти неавтохтонної. Для деякого може бути ревеляцією, коли згадаємо, що в козацькiм війську було аж шістьох панів Володийовських, а під Збаражем боролось по боці Хмельницького 6.000 шляхти. Участь тієї матеріяльно й культурно високо поставленої верстви вплинуло рішально на еволюцію козаччини. З елементарно-стихийного сліпого та анархічно-революційного зриву з сильною соціальною закраскою твориться згодом підо впливом тієї державно-творчої верстви споєна одною державною ідеєю та дисциплінована сила, що надає цілій Хмельниччині властиве вже консервативно-осіле державно-творче знамено. Це основно змінює погляд на значіння козаччини, що в очах старої української історіографії мала тільки й виключно характер бунту розанархізованих селянських мас.

Історія козащини для Липинського це історія тієї державно-творчої еліти, що складалася чи то з відроджених вищих верств старої княжої Русі, чи то з новонаростаючих здолу активних козацьких елементів, які в ім'я вищих інтересів, в ім'я української державної ідеї найшли спільну мову.

До наскрізь консервативного погляду, в класичнім, в англійським значінню того слова, долучається глибоко патріотична нотка, яка проявляється в тім, що всі діючі особи лучить в їх спільних змаганнях глибока любов до спільної землі — Батьківщини. Чи то коли описує смерть вірного Хмельницькому полководця Михайла Кричевського, що гине в бою під Лойвом із словами на устах, „що вмірає не зо встиду перед ребелією, а з болем над втратою війська“, чи то коли змальовує сойм у Чигирині в 1657 р., де полковники склали собі самі присягу боронити загрожену Батьківщину перед усіма її ворогами, чи то коли описує долю емігрантів із Пилипом Орликом на чолі, що до останнього віддиху, тиняючись у голоді й холоді, боронили майже безвиглядної справи перед форумом європейських держав, — все, у всіх тих повних трагізму осіб і в усіх тих подіях, підмічує й підкреслює Липинський любов і жертвенність для Батьківщини, які лучать усіх їх в одно й які звернули увагу історика на себе.

Цілом новий момент уводить Липинський в історію України ще тим, що всі явища політично-громадського життя підпорядковує — кажучи словами XVIII. в. — ясно означеній рації стану української історії. Ця рація стану наче провідня думка, наче компас проводить читача через темний лабіринт української історії.

Всі факти, сперті на архівальнім та документальнім матеріалі, який він призбирав, підпорядковує він тій основній рації стану, основній державно-політичній концепції. Щойно ясне освітлення й плястичне виявлення тієї основної провідної напрямної надає вищий сенс тому величезному, з дбайливістю й педантичністю дійсного вченого-дослідника упорядкованому — самому по собі хаотичному сирому та мертвому матеріалові. Не — як це часто нині, в добі відірваної від життєвого сенсу псевдонауковости буває — матеріал прибиває і приголомшує провідну ідею, а навпаки, провідна ідея опановує весь матеріал і оживляє випливаючі з нього факти. В тій майстерній будові, в якій одне звено вяжеться з другим, немає нічого зайвого, бо все найменше й найбільше має свій глибокий історичний сенс, служить до того, щоб виявити провідну думку.

А разом із тим вяжеться проникливість і далекозорість у висловах: провідна ідея, що ніколи не виступає як щось абстрактне, тільки конкретизується в поодиноких діючих особах, дає міру оцінки історичних явищ; відповідно до того розділені й акценти. І так напр. вершок могутности Хмельниччини, ця головна конкретизація політичної ідеї української рації стану — стає одночасно мірою оцінки явищ т. зв. руїни. Відступлення

від провідних ідей Великого Гетьмана, занехання його плянів, перехід із дідичности на виборність, зміни у внутрішній політиці, а саме занехання тенденцій до соціальної гармонії, про яку так дбав Великий Гетьман, а яка захиталась, коли висунено станові прерогативи козацької провідної верстви на взір польської шляхти, що викликала згодом найгостріші соціальні антагонізми, зміни дотеперішніх зовнішньо-політичних союзів — це все довело за наслідника Хмельницького, Івана Виговського, до руїни тих державних фундаментів, що їх поклав Великий Гетьман в ім'я української державної ідеї.

Та сама провідна напрямна пробивається в історичній оцінці духових явищ, що зясовані в прецінній студії: „Церква та релігія в історії України“. І тут ясно зазначена провідна ідея, що кидає искраве світло на представників тодішньої української духовости. Мірилом оцінки і тут є синтеза між поступом і консерватизмом в історії духового розвитку України. Поступ у формі унійних змагань, т. зн. у шуканню звязку з духом окцидентальної культури — консерватизм, який заступають представники „благочестія“, оборонці „народу руського послушенства східного“.

Рація стану XVII—XVIII вв. вимагала синтези тих двох течій. Вона конкретизується в синтезі, т. зн. в органічній сполуці окцидентально-латинського та східно-візантійського світа. Радикальний поступ, т. зн. неорганічна „поступова“ латинізація так само шкідлива, як і засклеплення в чисто східнім „благочестії“. Тільки синтеза тих обох течій дає універсально-історичні аспекти і забезпечує Україні місце серед інших європейських націй.

Осягнути ту синтезу намагалися всі найвизначніші представники тодішньої української інтелігенції, передовсім вище духовенство, як Петро Могила та Велямин Рутський. Від уміння втілити ту синтезу залежало тоді „буття або не буття“ України як окремої духово-культурної одиниці.

Були б це найсутніші погляди Липинського на історію України — наскільки їх у таким коротеньким огляді можна скондензовано подати.

Щоб як слід оцінити їх переломове значіння, треба сконфронтувати їх із головними представниками української історичної думки й панівних загальних течій історіософії на переломі XIX—XX вв. І це можемо тут подати тільки в найкоротшій концентрації.

Історична концепція української історії Липинського різниться сутньо від т. зв. романтично-народовецької та від матеріялістичної історіософії з її найвизначнішими представниками — Костомаровом, Драгомановом, Антоновичем та Грушевським.

Не йде мені тут про другорядні розбіжності в методології, ані про якесь обниження заслуг усіх інших визначних представників української історичної думки, а хочу тільки унаглядити ріжницю в провідних ідеях.

Ріжниця між народовецько-романтичною школою і Липинським у тому, що народовецько-романтична школа не видвигала

державно-політичних моментів, як напр. найвизначніший її старий представник В. Антонович — або джерелом політичної сили робила народовластя, як найвизначніший представник тієї школи Михайло Грушевський. Тут нарід в етнографічному значінню того слова, т. зн. квантитативна народня маса (напр. татарські люди в княжих часах, — Запорозька Січ в козацькій добі) були найулюбленишим предметом історії. Вистане навести один уступ із інавгураційного викладу Грушевського у львівським університеті, що через свою програмовість має глибше значіння: „Народ, маса народня, звязує все в одну цілість і є й повинен бути альфою й омегою історичної розвідки. Він зі своїми ідеалами і змаганнями, зі своєю боротьбою, поспіхом і помилками є єдиний герой історії. Зрозуміти його стан економічний, культурний, духовий, його природу, його бажання є ідеалом, є метою нашої історії. Політично-громадський устрій звичайно не відповідає тим ідеалам“.

В тім кредо найвизначнішого представника народовецько-романтичної школи, або, кажучи західньою термінологією, ліберально-демократичного напрямку, пробивається наглядно провідна думка тієї історіографії.

Її духові батьки, це — різними ломаннями російської філософської думки відтворений революційно-народовецький світогляд Жана Жака Русса, національно-революційні ідеї Гердера й гегеліянський діалектичний ідеалізм, що виступає часто в легкій марксистичній закрасці.

Подаючи характеристику джерел нашої романтично-народовецької школи, ми ніяк не хочемо зменшити величезних заслуг у розбудові схеми „Історії України-Руси“ Михайла Грушевського — ми хотіли тільки звернути увагу на різниці тих течій і історичної концепції Вячеслава Липинського.

Ідеї народовластя, ідеї революційно-утопійної анархічності Ж. Ж. Русса, романтизмові Гердера та діалектичному ідеалізмові Гегля, протиставить Липинський цілком інший історичний світ: світ державно-творчої еліти (під чим він розуміє не панування якоїсь однієї упривілейованої верстви, а тільки селекцію найліпших громадських типів із усіх суспільних верств), світ філософського дуалізму, гармонії клясових сполук в імя любови до чогось понадклясового, вищого, що міститься в спільнім поняттю Батьківщини, і віру в понадлюдське, Боже, а не тільки в діалектичний розвій абстрактної ідеї, як у Гегля і марксистів..

Так повстає цілком інша концепція історії України: не здолу догори, а згори додолу — не горизонтальний, а вертикальний перекий історії. Не сама народня маса є агенсом історичних подій, — а активні еліти, що ту масу порушають, не сама ідея й не сама матерія, а ідея в сполуці з матерією, не романтичний гердерівський націоналізм, а конкретний органічний територіально-політичний патріотизм — ось головний зміст історичного світогляду Липинського.

Історичний світогляд—здобутий не з кабінету „збирачів істо-

ричних реквізитів“, а опанований всіма фібрами душі історика-патріота, що органічно зв'язаний зо своєю землею й зо своєю історією — історика, який заслуговує, щоб його назвати клясичним представником української історіографії та поставити поруч подібних представників у інших народів — Тукидида, Лівія, Коміна, Палаяцького, Ранкого, Маколея й інших.

Накінець хочу звернути увагу на одну основну різницю між деструктивним релятивізмом новочасної історіософії й історичною методою Липинського, що видвигає тривкі вартості.

Історичні висновки Липинського є номотетичні, т. зн. вони добачують якісь закони в історичних явищах; історія у нього не є тільки конкретизуванням деяких одноразово індивідуальних явищ — але є в ній щось понадіндивідуального, загально-законного. А тим загально-законним не є діалектично-абстрактна й механічно пов'язана ідея Гегля (що так фатально тяжить на всіх матеріалістичних історіософіях включно до комунізму), а є повсякчасне змагання між ідеєю й її природним опором, матерією, в конкретних реально-життєвих ситуаціях. Напр. в українській історії ця ідея конкретизується в перемозі тяжкого опору пасивних мас високо-квалітетною активністю меншости — з якої щойно родиться рація стану, т. зн. українська державність.

Це має величезне значіння для теперішности. Історія у Липинського стає одним із наймогутніших корективів теперішности. Так його монументальні „Листи до Братів Хліборобів“ є нічим іншим, тільки призиранням величезного історичного досвіду, що його великий історик української державности з геніяльною інтуїцією застосував до теперішности та віщою ясновидючістю вистелив ним шляхи до будучности...

В тім власне велике виховне значіння творів Липинського. Його історія це не сухе й мертве „історизування“ — а живе черпання досвіду з минулого й застосування його до теперішности, — це є справжня Книга Битія українського народу.

Так він може стати джерелом справжнього відродження української рації стану в часах грізного занепаду, жахливої безідейности й духової пустки, що грозить новою, хто зна, чи не повною, руйною. Але сильна його віра в відродження хай стане і нашою вірою, бо від нас самих залежить, чи його залюбки повторювана поговорка: *sanabiles fecit Deus nationes* — на нас же самих справдиться.

